

ПРАВА ЛЮДИНИ У СОЦІОЛОГО-ПРАВОВОМУ ВИМІРІ

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.37687/2413-6433.2021-3-4.7>

Арабаджи Н.Б.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
Міжнародного гуманітарного університету
ORCID: 0000-0002-7635-1259

ПОВАГА ДО ПРАВА ЯК ОДИН ІЗ КРИТЕРІЇВ ВИСОКОЇ ПРАВОСВІДОМОСТІ СУБ'ЄКТІВ ПРАВА

RESPECT FOR LAW AS ONE OF THE CRITERIA HIGH LEGAL CONSCIOUSNESS OF SUBJECTS OF LAW

У статті здійснено аналіз правоповаги як одного із критеріїв високої правосвідомості суб'єктів права. Продемонстровано, що базисом становлення громадського суспільства виступає інститут правоповаги. Визначено поняття поваги до права, яке розуміється як позитивне ставлення особистості до права як до суспільної цінності. З'ясовано, що суть цього феномену полягає у тому, що особистість не під страхом покарання, а сама, за власним внутрішнім покликом схильна ставитися до правових принципів і свобод як до найвищої соціальної цінності та захищає її. Проаналізовано характерні риси поваги до права.

Встановлено, що формування поваги до права можливе тільки за наявності в особистості високого рівня правової свідомості та правової культури. Розкрито поняття правосвідомості як філософсько-правової категорії, що відображає ставлення людей до права, правового способу життя у системі правових почуттів, переконань, вольових установок; вона виробляє оцінку чинної у суспільстві правової теорії та юридичної практики, визначає можливі шляхи їх вдосконалення, виходячи з вимог природного права, загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини та громадянина. Проаналізовано структурні елементи правової свідомості. Виявлений вплив матеріальних і соціально- побутових чинників на рівень розвитку правосвідомості. У статті розмежовано поняття правосвідомості та правоповаги. Вказано, що правосвідомість і повага до права – це не ідентичні поняття, хоча мають безліч точок дотику. Визначені спільні та відмінні риси правосвідомості та поваги до права. Між правосвідомістю та повагою до права існує певний зв'язок між собою та правомірною та неправомірною поведінкою.

Окрему увагу приділено такому важливому питанню, як місце системи виховання у розвитку правосвідомості українського суспільства. Визначено її мету, спрямування й орієнтири. Доведено, що правосвідомість та правоповага генетично й історично передують правовій поведінці суб'єктів права.

Ключові слова: повага до права, суб'єкти права, правова свідомість, правова культура, правова поведінка, правове виховання, правоповага.

The article analyzes respect for law as one of the criteria of high legal consciousness of subjects of law. It is shown that the basis of the formation of civil society is the institution of law and order. The concept of respect for law is defined, which is understood as a positive attitude of the individual to law as a social value. It was found that the essence of this phenomenon is that the individual is not under fear of punishment, but himself, by his own inner vocation tends to treat legal principles and freedoms as the highest social value and protects it. Characteristic features of respect for the law are analyzed.

It is established that the formation of respect for law is possible only in the presence of a high level of legal consciousness and legal culture. The concept of legal consciousness as a philosophical and legal category is reflected, which reflects the attitude of people to law, legal way of life in the system of legal feelings, beliefs, volitional attitudes; it evaluates the current legal theory and legal practice in society, identifies possible ways to improve them, based on the requirements of natural law, universal values, human and civil rights and freedoms.

The structural elements of legal consciousness are analyzed. The influence of material and social factors on the level of development of legal awareness is revealed. The article distinguishes between the concepts of legal awareness and respect for law. It is pointed out that legal awareness and respect for law are not identical concepts, although they have many points of contact. Common and distinctive features of legal awareness and respect for law are identified. It is observed that there is a certain connection between legal awareness and respect for the law and lawful and illegal behavior.

Particular attention is paid to such an important issue as the place of the education system in the development of legal awareness of Ukrainian society, its purpose, direction and guidelines are defined. It is proved that legal awareness and legal respect genetically and historically precede the legal behavior of legal entities.

Key words: *respect for law, subjects of law, legal consciousness, legal culture, legal behavior, legal education, legal respect.*

Основою будь-якого суспільства виступає інститут права. Розглядаючи становлення громадянського суспільства, варто відзначити, що однією з його основ виступає правоповага як інститут, як цінність права. Сутність цього феномену полягає у тому, що особистість не під страхом покарання, а сама, за власним внутрішнім покликом схильна ставитися до правових принципів і свобод як до найвищої соціальної цінності. Формування поваги до права можливе тільки за наявності в особистості високого рівня правової свідомості та правової культури.

Правова свідомість виступає дієвою силою права й активним чинником суспільного життя країни. Саме кризь призму правосвідомості особистість визначає себе суб'єктом права. З погляду філософії, свідомість – це людська форма ідеального віддзеркалення і духовного освоєння дійсності. Це вищий вид духовної активності особи, що виражається у здатності відобразити реальність у формі відчуттів і розумових образів, які передбачають практичну діяльність і її цілеспрямований характер. Це означає, що правосвідомість – одна із форм суспільної свідомості, що є особливим способом ідеального віддзеркалення і духовного освоєння правової дійсності [1].

На думку М. Цимбалюка: «Правосвідомість – це категорія філософії права, яка відображає ставлення людей до права, правового способу життя в системі правових знань, правових почуттів, переконань, вольових установок; вона виробляє оцінку чинної у суспільстві правової теорії та юридичної практики, визначає можливі шляхи їх вдосконалення виходячи з вимог природного права, загальнолюдських цінностей, прав і свобод людини та громадянина» [2]. Це широке визначення включає найбільшу кількість елементів із погляду наукової герменевтики. Воно відображає правосвідомість як філософську категорію, встановлює її як ставлення людей до права.

У широкому розумінні повага до права – це позитивне ставлення особистості до права як до суспільної цінності. У формуванні юридичних норм державна влада насамперед повинна «спиратися на правосвідомість і правову культуру народу, диференціювати і стимулювати кращі їх взірці, прагнути не до абстрактно відірваного від життя і Духа країни, творчості закону», а до «уже інтегрованих у суспільну свідомість еталонів і регуляторів поведінки» [3].

Наукова спільнота трактує повагу до права як невід'ємний елемент індивідуальної правової культури. Зокрема, «поважати» означає

шанувати, високо цінити, визнавати чіткі-небудь заслуги. Повага завжди проявляється у поведінці людини, яка обов'язково передбачає задоволення вимог особи, котру поважають [4].

А.С. Сиротін наголошував на тому, що під повагою до права слід розуміти окрему «категорію, засновану на усвідомленні соціальної цінності права як регулятора суспільних відносин, засобу їх удосконалення і перетворення» [5]. На думку В.П. Сальникова, шанобливе ставлення до права проявляється у різноманітних сферах правової діяльності: у сфері правотворчості воно виражається в узгодженні розроблюваних правових норм із реальними умовами життя суспільства, у сфері реалізації права – у добровільному підкоренні фактичній поведінки учасників суспільних відносин нормам, принципам та ідеям права [6]. Саме у цьому випадку повага до права характеризується соціально-активними діями, сприянням зміцненню законності та правопорядку у процесі правозастосовної діяльності.

Особистість не зможе жити у соціумі без правосвідомості, тому що тоді виключаються такі елементи співжиття, як загальні правила та норми для всіх членів суспільства, правопорядок, повага до інших людей, що призведе до краху такого суспільства, до хаосу. Низький рівень поваги до права, як і низький рівень правосвідомості, призводить до панування насильства, нерівності членів соціуму, незахищеності окремої людини перед владними інститутами. Природа права і правових явищ включає усвідомлення того, що правила поведінки створюються особистостями з високим рівнем правосвідомості та з високим рівнем поваги до права для загальної маси осіб із такими самими якостями.

На думку І. Ільїна, розрізняють три типи аксіом правосвідомості: почуття власної гідності; духовність, автономність особистості; повагу і довіру їх один до одного [7]. Таке твердження дає можливість зрозуміти, наскільки об'ємне і всюдисуще поняття правосвідомості.

Розглядаючи феномен «правосвідомість» як багатоаспектне явище, що акумулює уявлення і почуття, слід виділити його основні елементи: знання права, ставлення до права, а також засвоєння навичок правової правомірної поведінки.

Феномен поваги до права виступає вагомим, але тільки структурним елементом правосвідомості особистості. Правосвідомість є цілісністю, а тому правоповага повинна бути абсолютно безумовно сприйнята як складова частина єди-

ної, цілісної правової реалії. Правосвідомість особистості не зосереджується тільки на усвідомленні чинних правових норм, а передбачає можливість критично оцінювати об'єктивне право, піддавати його суб'єктивній оцінці.

Роль досліджуваних феноменів у суспільному житті детермінується також економічними та соціально-побутовими чинниками, зумовленими соціально-економічним устроєм конкретного суспільства, рівнем розвитку культури цієї цивілізації. Будь-яка діяльність у межах громадянського суспільства зумовлена економіко-матеріальними факторами. Як зазначають сучасні українські політологи, «інтереси людей передусім детерміновані їхніми економічними інтересами» [8].

Розглядаючи проблемні аспекти поваги до права, В.П. Казимірчук і С.В. Боботов, звернули увагу на те, що «повага до права характеризується прагненням не тільки неухильно виконувати розпорядження, узгоджувати свою поведінку зі зразками, встановленими правовими нормами, але і соціально-активними діями сприяти зміцненню законності та правопорядку» [9].

Варто наголосити на тому, що антропологічні інтереси формуються, впливають і впливають із економічних інтересів і цілей людини. Почуття із приводу права та соціуму визначається матеріальними умовами економічного достатку суб'єкта права. Існує беззаперечна аксіома – економічно високий достаток, добробут і належні умови життя суб'єкта права призводять до належного рівня поваги до права та інших позитивних явищ. Економічні інтереси осіб отримують форму юридичних мотивів та установок і проявляються у вигляді економічних, політикоправових переконань і оцінок.

Потреби й інтереси економічного розвитку у правосвідомості набувають форму і забарвлення юридичних ідей, теорій, відчуттів і установок, які є своєрідним барометром втілення економічних потреб у чинне законодавство. Реалізація принципів ринкової економіки та належного соціально-побутового забезпечення членів суспільства, «турбота про забезпечення гідних умов життя» [10] сприятиме підвищенню правосвідомості суб'єкта права і рівня його поваги до права.

Між правосвідомістю та повагою до права простежується певний зв'язок, який має певні спільні характеристики: формуються у одного й того самого суб'єкта права; мають однакові умови для зародження, розвитку та досягнення найвищого рівня; зумовлюються єдиними соціально-правовими, моральними, релігійними, політичними умовами; разом і однаково чинно впливають не тільки на правомірну чи протиправну поведінку особистості, але й здійснюють регулювання інших сфер співжиття у соціумі.

Правосвідомість і повага до права – це не ідентичні поняття, хоча мають безліч точок

дотику. Серед відмінностей цих суспільнополітичних явищ слід виділити такі чинники:

1. Сфера правосвідомості є набагато ширшою, ніж сфера правоповаги, оскільки включає додатково низку інструментів і важелів щодо регулювання і оцінки правової дійсності: ідей, поглядів, теорії, емоції та настрої тощо. Повага до права – це тільки сегмент універсальної матриці, правосвідомості.

2. Часові рамки правоповаги та правосвідомості істотно різняться. Правосвідомість має оціночний характер, тобто визначає, якими повинні бути чинні норми права, далі правосвідомість встановлює, чи відповідають вони тим чи іншим вимогам. Нарешті вона виробляє певне ставлення до дотримання чи недотримання діючих норм права. Результат оцінки суб'єктом своїх дій надалі виступає як мотив його поведінки [11]. Вбачається, що повага до права не націлена на майбутнє, а є сьогочасним станом особистості. Правосвідомість відображає не тільки сучасні реалії, але є детермінантом розвитку права та інших правових явищ, формує погляди та почуття щодо не тільки чинного, але й стосовно необхідного майбутнього права.

3. Різносторонність векторної спрямованості досліджуваних явищ. Правосвідомість особистості може мати позитивне спрямування, тобто націлювати її носія тільки на правомірну поведінку, а може мати негативний, від'ємний показник. Так, на думку Ю. Грошевого, суспільна правова психологія впливає на сприйняття правової норми, причому цей вплив багатоплановий, може мати як позитивний, так і негативний характер [12]. Повага до права – це завжди плюсовий вектор, тобто особистість внутрішньо визнає право як найвищу соціальну цінність суспільства. Повага до права формується і функціонує тільки на фоні позитивної правосвідомості.

4. Загальновідомо, що правосвідомість становить діалектичну єдність раціональних і психологічних компонентів правової ідеології та правової психології. Відмінні риси правової психології полягають у її нестійкості, спонтанному характері розвитку й емоційній насиченості. Це світ первинних, украй нестійких і рухомих реакцій людей, забарвлених їх переживаннями і ставленням до правової дійсності. Вони виявляються на мітингах і зборах громадян, а також у їх повсякденному спілкуванні у вигляді розмовних оцінок, поведінкових актів, думок із різних юридичних питань [13]. Повага до права не з'являється чи не зникає спонтанно. Дослідження антропологічних факторів формування поваги до права підтвердили, що цей феномен формується в особи з народження і під впливом особистих характеристик і якостей через призму виховання, сім'ї, соціуму, моральних та економічних чинників переходить у якісний стабільний стан. Цей стан є відносно більш стійкішим, ніж правосвідомість.

5. Відмінні риси простежуються й у суб'єктному складі. Правосвідомість притаманна будь-якій людській істоті. Повага до права – це якісна характеристика тільки особистості, тобто можлива наявність людини, яка має абсолютно деформовану правосвідомість і не проявляє жодних елементів поваги до прав і правових явищ. Досвід розвитку цивілізованих суспільств демонструє, що добровільне і свідоме виконання своїх громадських обов'язків її громадянами є умовою подальшого розвитку демократії, одним із важливих елементів правосвідомості, умовою високої реалізації прав, свобод і обов'язків особи, оскільки повага до права, закону повинна стати і стає особистим переконанням кожної особи, перетворюється на звичку, навички [9].

Окрему увагу слід приділити такому важливому питанню, як місце системи виховання у розвитку правосвідомості українського суспільства, адже її мета – формування громадянських якостей особистості. Саме громадянин, котрий дотримується правових норм, здатен стати запорукою поступального розвитку демократичної, правової, соціальної європейської держави. Правове виховання спрямоване на фіксацію у свідомості людини установок, що є своєрідними орієнтирами у повсякденному житті, таких як:

– повага до закону та законності, ставлення до них як до вищих соціальних цінностей, без яких неможливо реалізувати себе цивілізованим шляхом, захистити власні права та свободи;

– наявність правомірних цілей, планів, намірів у житті, діяльності, вчинках і несприйняття всього протиправного;

– потреба, бажання, навички поводитися правомірно, керуючись стійкими правовими мотивами;

– наявність непохитного імунітету до спокус вчинення кримінальних дій;

– прагнення допомогти правоохоронним органам у розкритті злочину, сприяти реалізації принципу невідворотності покарання;

– намагання утримати інших громадян від правопорушень і спонукання їх до правомірної поведінки;

– посильна участь у підтриманні правопорядку на роботі, за місцем навчання або проживання [14].

Аналізуючи вищезазначену інформацію, можна підсумувати, що правосвідомість і феномен «поваги до права» тісно пов'язані із самою ідеєю права. Правові ідеї щодо свободи особи, соціальної рівності та справедливості завжди слугували засобами оцінювання людської поведінки, і тому визнавалися цивілізованими державами на законодавчому рівні. Правова свідомість і правоповага генетично й історично передують будь-якому позитивному праву, законотворчому процесу. Усвідомлення соціальної цінності особи, її індивідуальних прав, їх природного характеру свідчать про те, що законодавство кожної демократичної держави зобов'язане визнавати і гарантувати загальні основні права та свободи людини і громадянина.

Список використаних джерел:

1. Вовпленко Н.Н. Правосознание и правовая культура : учебное пособие. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. 52 с.
2. Цимбалюк М.М. Філософсько-правові інтенції інтеграційного формування національної свідомості. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2015. № 1 (24). С. 34–42.
3. Скакун, О.Ф. Теорія права і держави : підручник. Київ : Прав. єдність, 2014. 525 с.
4. Общая теория права и государства : учебник / под ред. В.В. Лазарева. Москва : Юрист, 2000. 517 с.
5. Сиротин А.С. Воспитание уважения к праву как направление идеологической работы. Москва : Наука, 1984. 189 с.
6. Сальников В.П. Правовая культура личности как целевая установка юридического всеобуча. *Актуальные проблемы юридического всеобуча в условиях формирования социалистического правового государства* : Межвуз. сб-к ст. / под ред. И.А. Королева. Москва, 1990. С. 214–220.
7. Хопта С.Ф. Сутність правосвідомості судді: філософський та соціальний рівні. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2017. № 7. С. 43–47.
8. Юрій М.Ф. Політологія : підручник. Київ : Дакор, 2006. 416 с.
9. Чайковський С.В. Філософські проблеми співвідношення феноменів правосвідомості та поваги до права. *Форум права*. 2011. № 2. С. 939–943.
10. Алексеев С.С. Право: опыт комплексного исследования. Москва : Мысль, 1999. 320 с.
11. Література з питань релігії та релігієзнавства : наук.-допом. бібліогр. покаж. за 1992–2001 роки / упоряд. І.В. Бабушкіна ; ОННБ ім. М. Горького. Одеса, 2011. 210 с.
12. Гаман Т.В. Підвищення рівня професійної компетентності публічних службовців: ціннісний аспект. *Університетські наукові записки. Право. Економіка. Управління : часопис Хмельницьк. ун-ту управління та права*. 2017. Вип. 4 (64). С. 73–84.
13. Вовпленко Н.Н. Правосознание и правовая культура : учебное пособие. Волгоград : Изд-во ВолГУ, 2000. 52 с.
14. Тямало С.П. Формування соціальної відповідальності особистості як соціально-педагогічна проблема. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*. 2013. № 10 (4). С. 209–214.